

Kosto ja puhdistus

RAIJA JULKUNEN

Mehgnad Desai (s. 1940) on intialaissyntyinen kansantaloustieteilijä, LSE:n emeritusprofessori, lordi ja Britannian parlamentin ylähuoneen jäsen. Hänen teoksensa *Marxin kosto* (2008) sai suomennoksen ilmestyttyä palon huomiota myös Suomessa. Kirjan valossa hän on myös monipuolisesti sivistynyt ja terävä herrasmies. Kun Desain ajatukset tulivat suomalaisen julkisuuteen, ne tuntuivat heti kuin omiltani. Tässä on ”minun Marxini”, kapitalismin teoreetikko, jolla ei ole mitään tekemistä neuvostososialismin kanssa. Desain ja minun näkemyksestäni huolimatta historia on laittanut yhtäläisyysmerkin ns. ”reaalisosialismin” ja Marxin välille.

Marx oli väärinymmärrysten kohde jo elinaikanaan. Nuoret vallankumoukselliset eritoten Saksassa, Ranskassa ja Venäjällä muokkasivat hänen teoriansa ideologiaksi, marxismiksi, niin että Marx joutui esittämään kuuluisan huomautuksensa, ”ettei hän tietääkseen ole marxilainen” (Desai 2008, 25). Toki Marx oli elinaikanaan ”pahamaineinen radikaali”, ja toki sosialismi esiintyy historiallisen materialismin kaavoissa itsestään tietoisena ja itseään ohjaavana, kapitalismin ylittävänä yhteiskuntana. Marx vaihtoi kuitenkin tuollaisten kysymysten pohtimisen kapitalismin tutkimiseen. ”Hankkeensa ohessa hän haukkui pataluhaksi aikansa sosialistit, jotka elätelivät kuvitelmia sosialismista. Silti tällaisiin kuvitelmiin tartuttiin taas hänen kuolemansa jälkeen, ja ne niittivät veristä satoa vuoden 1917 jälkeen” (Desai 2008, 379). Voittoisan lokakuun vallankumouksen nojalla ”bolsevikit ottivat haltuunsa Marxin ja vartioivat siitä pitäen ärhäkäästi, suorastaan murhanhimoisesti yksinoikeuttaan hänen perintönsä” (Desai 2008, 20). Puolue, joka saattoi sanoa nousseensa valtaan soveltamalla marxismia, sai yksinoikeuden Marxiin ja hänen oppeihinsa. Näin, Desain sanoin, älyllisyyden, ihanteikkouden ja monisäikeisyyden lei-

maama ajatussuunta pakotettiin tiukkaan konformismiin.

Marxin kosto on kirjoitettu vuosina 1999–2000, kapitalismin voiton päivinä, jolloin kapitalismi ei ollut ainoastaan säilynyt hengissä, vaan palannut elinvoimaiseksi, maailmanlaajuiseksi ilmiöksi, jollainen se edellisen kerran oli vuonna 1914. Desain mielestä juuri kapitalismin menestys, elinvoimaisuus ja dynaamisuus tekevät Marxista ajankohtaisen. Suomennokseen kirjoitettu esipuhe on päivätty elokuussa 2008, mutta sekään ei noteeraa vuoden 2008 finanssikriisiä.

Kirjoittaja kertoo toimineensa sosialististen liikkeiden ja työväenpuoleen riveissä, ja aina 1980-luvulle saakka odottaneensa dogmaattisen sosialismin opinkappaleiden mukaisesti kapitalismin tuhoa tai korvautumista paremmalla, sosialistisella järjestelmällä. 1900-luvun valossa kapitalismin tuho tai raja ei ollut täysin tuulesta temmattu odotus. Kaksi maailmansotaa, Venäjän vallankumous, fasismi, suuri lama, toistuvat talous- ja työllisyyskriisit, kilpailevan järjestelmän olemassaolo, Neuvostoliiton ajoittainen menestys ja vetovoima länsi-intellektuellin silmissä, ajoittaiset protestiliikkeet, sivilisaatiokritiikki ja povailut länsimaiden tuhosta tekivät siitä mahdollisen asian.

En ole ollut liikkeissä, mutta olen lukenut Marxia ja Marx-tulkintoja kolmeen otteeseen, ensin 1970-luvun alussa, kuten sukupolveni teki, toisen kerran väitöskirjaani (Julkunen 1987) tehdessäni 1980-luvulla ja sen jälkeen vielä Marxin feminististä kritiikkiä (Julkunen 1997). 1980-luvulla yliopistomarxismi oli Suomessa hiipunut. Mannereurooppalainen marxilainen tutkimus kiisti jo ”kapitalismin yleisen kriisin” tai tuhon, ja alkoi sen sijaan teoretisoida kapitalismin muodonmuutoksia, uudelleenrakentumista ja pitkiä aaltoja eli sitä dynaamista uudistumiskykyä, jota Desai ihannoii. Itsekin yhdistelin Marxia ja Schumpeteria.

Jos tämän arvion lukija jo kyselee, mitä tuo Marxin ”kosto” oikein tarkoittaa, niin tässä Desain omin sanoin. ”Kapitalismin jatkuva elinvoimaisuus 21. vuosisadan alussa on Marxin kosto marxilaisille, kaikille niille, jotka hänen nimissään valehtelivat, petkuttivat, murhasivat ja antoivat perusteetonta toivoa ” (Desai 2008, 29). ”Silloin [vuonna 1917, RJ] alkanut väkivaltainen ja julma maailmanhistorian jakso on päättynyt. Marx on saanut kostonsa” (Desai 2008, 379). Vaikka Desai kiinnosti heti, luin teoksen vasta nyt jälkijunassa, heti Sofi Oksasen *Puhdistuksen* jälkeen. *Marxin kosto* voi lukea Marxin puhdistuksena kaikesta siitä 1900-luvun terrorista, tuhosta ja kärsimyksestä, joka on laitettu hänen piikkiinsä. Kosto tai ”nauraminen viimeiseksi” kuulostavat Oksasen perään luettuina kuitenkin julmilta tai vähintään mauttomilta. Marxin puhdistus ei taida lohduttaa kaikkia niitä, jotka ovat joutuneet puhdistusten ja terrorin kohteeksi.

Desain teos piirtää pitkää kaarta: 1789 (Ranskan vallankumous) – 1914 (ensimmäinen maailmansota) – 1917 (helmikuun ja lokakuun vallankumoukset) – 1939 (toinen maailmansota) – 1956 (Unkarin kansannousu ja Hrustsevin puhe) – 1968 (protestiliikkeet, Prahan kevät) – 1989 (Berliinin muurin murtuminen). Teos kuljettaa useita toisiinsa kietoutuvia juonia: kapitalismin taloushistorian, kansantaloustieteen, sosialistisen ajattelun, työväenliikkeen ja vielä erikseen globalisaation. Mainittakoon, että Desain sosialismin käsite anglosaksiseen tapaan on Suomessa totuttua laajempi, hän kun erottaa kapitalismin sisään ja sen ulkopuolelle rakennetun sosialismin. Edellistä voi suurin piirtein kutsua sosiaalidemokratiaksi. Kaikkien näiden historia esitetään jännitysnäytelmänä, jossa palaset lokahtavat toisiinsa.

Kirja lähtee Smithistä ja Hegelistä ja tulee Marxin arvoteorian kautta 1900-luvulle. Desain mielestä kaksi kapitalismin teoreetikkoa on yli muiden, Smith ja Marx, vaikka syytä on tuntee myös sotien välisen taloustieteen johtava kolmikko Keynes, Schumpeter ja von Hayek. Desai puolustaa läpi teoksen markkinoita, ja Smith tunnetulla tavalla esitti ”näkömättömän käden”, sen miten tuhansien ja miljoonien ihmisten yksittäisille ja itsekäille teoille rakentuva työnjako ja vaihdanta tuottavat yhteistä hyvää. Mikään yritys alokoida talouden resurssit suunnitelman nojalla ei ole ylittänyt markkinoita, ja mitä kompleksis-

sempi yhteiskunta on, sen mahdottomammalta ajatus tuntuu.

Marxin kapitalismianalyysia Desai luonnehtii ”monisyiseksi, omaperäiseksi ja urauurtavaksi” (Desai 2008, 111). Pääoman kolmessa osassa esitetty, asteittain nyansoituva arvoteoria on kypsän Marxin huipennus ja hänen ajattelunsa kivijalka. Se ”ratkaisee” kapitalismin salaisuuden, samanaikaisen ekvivalenttien vaihdon (työvoiman osto sen arvosta) ja lisäarvon tuotannon (työvoiman käyttöarvo on sen vaihtoehtoa suurempi), siis yhdenvertaisuuden taustalla asustavan rakenteellisen hyväksikäytön ja valtasuhteen. Desai kirjoittaa arvoteorian auki ymmärrettävällä tavalla ja saa sen näyttämään jopa triviaalilta: miksi yksikään kapitalisti tai työnantaja palkkaisi yhtään ainoaa työläistä, jos tämä ei pystyisi tuottamaan enemmän kuin omat uusintamiskustannuksensa (palkansa). Silti lisäarvon ja voiton lähde modernissa kansantaloudessa on mutkikas, Marxin seuraajien ja arvostelijoiden keskuudessa kiistelty asia. Desai sanoo, ettei hän halua henkeen ja vereen puolustaa esimerkiksi Marxin hintateoriaa. Kirja ei kärsi, vaikka lukija ei jaksaisikaan askarrella Marxin arvoteorian kanssa. Eikä sillä, miten oikeassa tai väärässä Marx 1800-luvun välineillään oli transformaationgelmassa (arvojen muuntumisessa hinnoiksi) tai kansantalouden tilinpidon yksityiskohdissa, ole väliä kirjan pääviestin kannalta.

Kirjan pääviesti koskee kapitalismin dynamiikkaa, elinvoimaisuutta, rajaa ja tuhoa. Mitkä ovat kapitalismin rajat vai onko niitä lainkaan? Miten kapitalismin tuhoutuminen oikein voisi tapahtua Marxin ajattelun tai koetun historian valossa? Apokalyptisissa visioissa on vedottu lähinnä nuoreen, Kommunistisen manifestin ja Saksalaisen ideologian Marxiin. Marx kirjoitti Kommunistisen puolueen manifestin yhdessä Engelsin kanssa ”kiihkeässä nuoruudessaan”. Teosta luetaan edelleen, koska se on ”sytyttävää ja voimakkaita näkyvä hahmottavaa proosaa” (Desai 2008, 107). Pääoma sen sijaan on ”hyvin vaativa ja vaikeaselkoinen”, ja kaikki me sitä opiskelleet voimme alikirjoittaa tuon. Kypsän Marxin teokset poikkeavat huomattavasti kolmekymppisen kirjoituksista, ja olen samaa mieltä Desain kanssa siitäkin, että Saksalaisen ideologian ja sen historiallisen materialismin yhteiskuntamuotojen seuraantoinen voisi jättää ”hiirten arvostelen nakertamisen kohteeksi”, kuten Marx itse totesi jostain nuoruuden kirjoituksistaan. Kypsaltä Marxilta eli Pääoman ensimmäisestä osasta löytyvää kohtaa ”yk-

sityisomaisuuden kuolinhetkestä” Desai kutsuu retoriseksi vuodatukseksi, jossa Kommunistisen manifestin liekki roihahtaa hetkeksi uudestaan.

Kun 1800-luvun kansantaloustiede yleensä keskittyi todistamaan, miten markkinat hakeutuvat tasapainoon, Marx oli sen sijaan suhdannesyklien, liikäväestön (työttömyyden) ja kriisin teoreetikko. Kuitenkaan Pääoma ei sisällä yhtään sellaista kapitalismin dynamiikkaa koskevaa kertomusta, jossa ennustetaan kapitalismin aikaan sortuvan (Desai 2008, 108). Tuhon visiot, jos Marxin omasta ajattelusta sellaisia löytyy, ovat ristiriidassa Pääoman loogisen analyysin kanssa. Silti Marxia seuranneet marxilaiset jäivät vallankumousnäyn lumoihin.

On kuitenkin kohtuullista väittää Marxilta löytyvän ajatuksen, että kapitalismi ei välttämättä ole viimeinen tuotantotapa ja että se säilyy niin kauan, kuin sen uudistumiskyky säilyy. Jos kapitalismi ylittyy jollain uudella yhteiskuntamuodolla, se voi tapahtua vasta, kun kapitalismin potentiaali on käytetty loppuun. Mutta utuiseksi jää, miten ja milloin kumoutuminen voi tapahtua, samoin se, johtaako siihen talouden dynamiikan lakastuminen, voiton suhdeluvun lasku vai tarvitaanko työläisten vastarintaa. Mutta takapajuinen ja esikapitalistisen Venäjän ei missään tapauksessa pitänyt olla se paikka, jossa tuo sosialismin visio voisi realisoitua. Monet kyllä yrittivät todistaa, että Marx oli tässä väärässä ja kehittivät Marxin ajattelun sijaan kapitalismin ”heikon lenkin” teorioita.

Desain kirja sisältää kiehtovia, tuoreita ja näkemyksellisiä tulkintoja ja kertomuksia. Yksi jännittävimpiä jaksoja koskee Venäjän vallankumousta. Desai saa Venäjän vallankumouksen ja Neuvostoliiton tarinan tukemaan sitä Marxin näkemystä, että sosialismiin siirtyminen, jos koskaan, voi tapahtua vain pitkälle kehittyneessä kapitalismissa ja silloin kun kapitalismi on kuluttanut loppuun kehitysmahdollisuutensa. Desai kyselee, millainen historian oikku tai ”keskenmeno” kumous oikein oli, mikä sen petti ja mihin se rappeutui. Desai koettelee erilaisia teesejä, esimerkiksi trotskilaisia teesejä, että valkoisia joukkoja vastaan käyty sisällissota, sen taistelut, nälkä ja uupumus tekivät korjaamatonta vahinkoa tai että Stalin petti leniniläisen kumouksen 1920-luvun lopussa. Nämä selitykset eivät tyydytä häntä. Kun ottaa huomioon teollisuustyöväestön kapeu-

den ja kapitalismin kehittymättömyyden, kumous ei ollut työväenluokan vaan ”marxilaisen puolueen näennäisesti johtama talonpoikaiskapina” (Desai 2008, 149). Syntynyt valtio ei ollut työväenluokan valtio, eikä teollisuustyöväestä hyötynyt ”maan, rauhan ja leivän” kumouksesta missään vaiheessa, kuten talonpojat ensin hyöttyivät, kun feodaalisesti omistettua maata siirrettiin talonpojille.

1920-luvun lopusta alkaen työläiset joutuivat sekä maatalouden kollektivisoinnin että pakko-teollistamisen maksumiehiksi. Pariisin kommunistista lainattujen sosialististen itsehallintoideoiden kausi kesti vain puolisen vuotta lokakuun vallankumouksen jälkeen, kunnes kylmät tosiasiat pakottivat ottamaan käyttöön kapitalismin alistavimmat keinot: hierarkkiset johtosuhteet, taylorismin ja ylijäämän kasaamisen matalien reaali-palkkojen turvin. 1920-luvun Leninille ”valtiokapitalismi” tarkoitti teollistamista ja sähköistämistä, ja se edusti siirtymävaihetta yksityiskapitalismin ja sosialismin välillä. Työläiset kärsivät valtavia menetyksiä, vaikka bolsevikit sanoivat johtavansa proletariaatin diktatuuria. Desain teesin mukaan kukaan ei pettänyt työväen vallankumousta, koska sellaista ei koskaan tapahtunut. Ja kun bolsevikkien Venäjää ei oleteta työväenvaltioksi, ”ei tarvitse kiistellä vallankumoukseen kohdistuneesta petoksesta, työväenvallan vääristymisestä byrokraattien vallaksi tai valtiokapitalismin muodon muuttumisesta” (Desai 2008, 157). Stalinin vuonna 1931 aloittama maatalouden pakkokollektivisointi oli nälkää ja kärsimystä aiheuttanut suuri ja tarpeeton tyhmyys. Jos Stalin olisi ollut yhtään viisaampi, hän olisi käyttänyt maatalouden ylijäämän haltuunottoon yksityisomistusta ja markkinoita, kuten välittömästi vallankumouksen jälkeen tehtiin.

1900-luvun työväenliikkeet joutuivat ottamaan kantaa siihen, jouduttaako kapitalismin tuhoa vai edistääkö sen kukoistusta. Bolsevikit odottivat epärealistisesti, että Venäjän vallankumousta olisi seurannut laaja kumousten aalto. Desai analysoi ennen kaikkea sitä, miten saksalainen työväestö kumouksen sijasta halusi päästä demokratisoituvan yhteiskunnan vallankäytön kammareihin. Ensimmäinen maailmansodan seurauksena työväestön parlamentaariset oikeudet vahvistuivat. Lamavuosina noudatettiin kyllä tiukkaa finanssi- ja rahapolitiikkaa, käytettiin kovia otteita ja sanoja. Sellainen tunteettomuus, jota valtiomiehet osoittivat 1800-luvun työttömiä koh-

taan, ei Desain mukaan kuitenkaan enää käynyt laatuun. Suuri lama teki kapitalismin tuhosta realistisen mahdollisuuden, mutta sen kärsimyksistä huolimatta työväenluokan suuri enemmistö halusi reformismia.

Desai listaa sosialistien riveistä karkottaneiden tapahtumien joukossa Stalinin hirmuteot ja Molotov–Ribbentrop-sopimuksen. Toisen maailmansodan aikaan ja jälkeen fasismien lyömisessä suuren uhrin antaneen Neuvostoliiton maine oli kuitenkin korkeimmillaan, ja sosialismilla oli vetovoimaa länsi-intellektuellien keskuudessa. Kiinan kansantasavallan perustaminen lisäsi kehitysmaiden kiinnostusta sosialismiin, ja niitä ainoita asioita, joista Desai antaa tunnustusta Neuvostoliitolle, on sen antama tuki imperialismin vastaiselle taistelulle kehitysmaissa. Suuret järkytykset (Unkarin kansannousun tukahduttaminen, Hrustevin puhe ja Stalinin terrorin lopullinen paljastuminen, Prahan kevät) tulivat vähän myöhemmin ja aloittivat länsikommunismin alamäen, vaikka toisaalta Vietnamin sota tuotti enemmän marxilaisia kuin mikään muu yksittäinen historian episodi. Akateeminen kiinnostus Marxia kohtaan nousi 1960-luvun lopun uusvasemmistossa. Vietnamin sodan ohella sitä katalysoi sekä intoutuminen nuoresta humanistisesta Marxista että aiemmin julkaisemattomien Pääoman esitöiden julkaiseminen. Uusvasemmistolainen marxismi, yliopistoissa ja sen ulkopuolella, otti Marxin jokaisen ”sanan ja säikeen tarkan tutkimuksen, väittelyn ja kritiikin kohteeksi”. Se oli ”suurta ja upeaa – ettei peräti orgastista juhlaa” tulkintoineen ja uudelleentulkintoineen (Desai 2008, 68).

Neuvostoliiton ja sen etupiirin kehityskulku oli vähemmän ”orgastista”. Neuvostoliiton hyötyminen öljykriisistä ja öljytuloista auttoi kuitenkin piilottamaan talouteen hiipineen tehotomuuden. Öljytulot tekivät mahdolliseksi hölmentää otetta etupiiristä, ja ETYK-sopimus velvoitti sallimaan enemmän sananvapautta. Toisinajattelu sai tilaa. Perestroika (talousuudistus) tuli liian myöhään ja liian vaatimattomana, ja kun Gorbatsov glasnost-hengessä tai tilanteen toivotomuuden tajuten pidättäytyi tankeista, vyöry oli valmis. Desai toistaa useaan otteeseen, että ei kukaan, eivät Neuvostoliiton viholliset eivätkä ystävät, osannut ennustaa sen romahtamista. Kaikki olivat yhtä allistyneita siitä, millaisilla savijaloilla jättiläinen olikaan seisonut.

Desai käy läpi myös eurokommunismin ja markkinasosialismin ideoita ja saa ne näyttämään loogisesti mahdottomilta. Mitä demokraattinen ja markkinoita hyödyntävä sosialismi oikein olisi? Markkinasosialistien walrasilaiselle tasapainopainomallille perustuvissa kaavailuissa ei ollut tilaa riskeille, epävarmuudelle, kasvun ja suhdannevaihtelujen dynaamiselle tasapainottomuudelle. Mutta markkinasosialistien mallit kuuluvat ”matemaattisen sosialismin maailmaan” – aikaisemmin heitä olisi sanottu utopistisocialisteiksi – ei reaaliseseen talouteen.

Viime vuosisadan lopussa sosialismista, Desai sanoin, oli tullut barbaarista ja kaikkialla maailmassa ihmiset menettivät luottamuksensa siihen, että sosialismi ratkaisee heidän ongelmansa. Perustellusti tai perusteettomasti, Neuvostoliiton romahtaminen vei pohjaa myös sosiaalidemokraattiselta vasemmistolta. Uusliberalismiksi kutsuttu ”ideologinen myrskytuuli pyyhkäisi mennessään joka sortin sosialistien pilvilinnat. 1970-luvulla ja sen jälkeen syntyneiden mielestä on käsittämätöntä, että joku on joskus uskonut sosialismiin” (Desai 2008, 357).

Yksi kirjan pääjuonista koskee kapitalismin kehkeytymistä nykyiseen globaaliin muotoonsa, ja Desai saa Marxinkin näyttämään globalisaation (tai ainakin vapaakaupan) esitaistelijalta. Kapitalismi oli kasvanut varsin globaaleihin mittoihin jo ennen ensimmäistä maailmansotaa. Kansainvälinen kauppa oli runsasta, pääoman liikkeet vapaista ja siirtomaiden valloitus yhdentänyt maailmaa. Ensimmäinen maailmansota, ”järjettömyyden vyöry” edistyksen jälkeen, tuotti katkoksen. Jo sota itsessään oli pettymys vapaakaupan puolustajille, jotka samaan tapaan kuin Euroopan talousyhteisön perustajat odottivat kaupan synnyttämien keskinäisriippuvuuksien ehkäisevän sodat. Sodan jälkeen voittivat protektionismi ja sosialismin kammottavat muodot, stalinismi ja kansallissosialismi.

Sotien välinen aika ja sen aatehistoria saa kirjassa kiinnostavan kuvauksen. Esille pääsevät tärkeät uusklassisen marginalismin ja sen haastajien debatit. Desai laittaa Keynesin ansioksi sen, että kansantaloustieteestä, toisin kuin muista yhteiskuntatieteistä, tuli luonnontieteiden lailla arvostettu tiede, jonka puoleen päättäjät kääntyvät. Teoksellaan *The General Theory of Empl-*

yment, Interest and Money (1936) Keynes mul-
listi kansantaloustieteen ja antoi valtiolle välinei-
tä, joiden avulla kapitalismia voitiin hallinnoida
ilman suunnittelua tai fyysistä pakottamista. Re-
septi toimi loistavasti seuraavat 40 vuotta eli niin
kauan kuin valtioiden oli mahdollista kontrolloi-
da pääomien liikkeitä. Keynesin opein ja Bretton
Woods -instituutioiden (IMF, Maaailmanpank-
ki, GATT) turvin demokraattinen valtio saattoi
harjoittaa ”kapitalismia yhdessä maassa”, turvata
vapauden ja vaurauden. Desain mielestä Keynes
elitistisyydestään huolimatta lisäsi demokraatti-
sen kapitalismin suosiota enemmän kuin kukaan
muu 1900-luvulla.

Sodan jälkeinen idealisoitu kultakausi ”ilmiö-
mäisine saavutuksineen” koski itse asiassa vain
edistyneiden kapitalististen maiden suljettua kluba.
Noina vuosikymmeninä rakennettiin sosialis-
mia paitsi kapitalismin ulkopuolelle (Kiina, Kuuba,
NL:n eurooppalainen etupiiri) myös sen sis-
sään (läntisiä hyvinvointivaltioita). Kansantalo-
ustiede pönkitti käsitystä markkinoiden epäon-
nistumisesta ja johdatti yhteiskuntatieteitä kohti
valtiokeskeisyyttä. Kasvu, täystyöllisyys ja laaje-
neva sosiaaliturva edustivat kapitalismin normaali-
muotoa kokonaisuudelle sukupolvelle.

Vaikka työläisten ja opiskelijoiden protestiliik-
keet vuosina 1968–1969 olivat laajoja, Desai ei
katso niiden horjuttaneen kapitalismia. Niinpä
kapitalismi näytti jo voittoisalta, kun se samana
hetkenä (1973) syöksyi kriisiin. Yritysten voitot
ja kannattavuus olivat jo ennen ensimmäistä öljy-
shokkia laskeneet uhkaavasti ennen muuta Yh-
dysvalloissa ja Britanniassa. Desai palauttaa tä-
män täystyöllisyyden, työläisten neuvotteluvoi-
man, palkkojen kasvun ja elintason nousun seurauk-
seksi. Voittoaste laski ja Marxin analyysin
mukaisesti voittoasteen laskua seuraava pääoman
arvonmenetyksen ilmeni makrotalouden ongelmina.
Voittoaste ei laskenut niin matalaksi, että kapi-
talismi olisi romahtanut, sen sijaan seurauksena
oli työttömyys ja työläisten itsensä hyvinvoinnin
lasku. Kapitalistien oli – Marxin sanoja käyttäen
– tehtävä jotain. Ja he tekivät. Kapitalismi alkoi
muuttua perusteellisesti muotoaan.

Keynesin valtaistuimelta kaatanut Chicagon
koulu oli ahkeroinut ja vahvistanut argumentte-
jaan. Ekonomistien debatit koskivat ennen muuta
työttömyyttä, sen vapaaehtoisista tai vastentah-
toista luonnetta, ja keynesiläiset jäivät tappiolle.
Sen enempää keynesiläisillä kuin marxilaisilla ei
ollut riittävää mikroperustaa, jota Chicagon kou-

lu taas kehittäisi. Eivätkä keynesiläisten keinot,
kuten tulopolitiikan muodossa harjoitettu palk-
kakontrolli, pureet kriisiin.

Minun näkökulmastani Desai antaa työläis-
ten vahvistumisesta, täystyöllisyydestä ja reaali-
palkkojen noususta 1970-luvun kriisille hieman
yksipuolisen selityksen. Marxin jalanjäljissä for-
dismin rajoja, kriisiytymistä ja ”ylittämistä” on
analysoitu monitahoisemmin. Marxilaisen, eh-
kä Schumpeterillä terästyneen, kriisiteorian valos-
sa uusi nousu rakentui paitsi työvoiman halven-
tamille, myös uusille kasautumisen ja voitontuo-
tannon alueille (ml. julkisen toiminnan yksityis-
täminen, globalisaation kiihdyttäminen, tuotan-
torakenteiden uudistaminen, uudet tuotteet) sekä
pääoman kiertokulun nopeuttamiselle (esim.
informaatio- ja kommunikaatioteknologia). De-
sai sanoo, Marx näytti ”omalla kierolla tavallaan”
suosittelevan julkisten palvelujen luovuttamista
voiton tavoittelijoiden käsiin. Marx näet piti val-
tion palveluksessa olevia ja verovaroin palkattuja
työntekijöitä ”tuottamattomina”: verot kun ovat
pois pääoman kasaamisesta ja voiton tuotannos-
ta. Tuottavan ja tuottamattoman työn käsittei-
tä on sittemmin käyty kovia debateja. Marxilai-
nen sosiaalipolitiikan teoria puolestaan on pyr-
kinyt osoittamaan, miten sosiaalipolitiikka (hy-
vinvointivaltio) edistää työvoiman uusintamista
ja pääoman kasaamista kuitenkin niin, että pää-
oman kasautuminen asettaa sille rajan.

Mutta tuon loogisesti analysoitavissa olleen uu-
delleenrakenteistumisen toteuttaminen elävässä
elämässä on toinen tarina. Desain sanoin: ”His-
torian yhteensattuman tai järjen viekkauksen an-
siosta poliittinen johto vaihtui 1970- ja 1980-lu-
vun alun vuosina niin Yhdysvalloissa, Britanni-
assa kuin Saksassakin. Uudet johtajat pystyivät
nousemaan vanhojen säätöjen yläpuolelle ja uu-
distamaan kapitalismin rakenteet. Muutoksen
yhteiskunnalliset kustannukset nousivat valta-
viksi. Kyse oli uhkayrityksestä, jossa epäonnistu-
minen saattoi viedä demokratian perikatoon. Ronald
Reagan, Margaret Thatcher ja Helmut Kohl
olivat oikeistolaisia radikaalipoliitikkoja. Uusoi-
keisto kiisti vasemmiston yksinoikeuden radika-
lismiin ja valmistautui antamaan vapaamieliseen
demokratialle uuden kielen ja kulttuurin. Se an-
toi myös kapitalismille uudet selviytymismahdol-
lisuudet” (Desai 2008, 324). Thatcher, Reagan ja
vanavedessä muutkin hallitukset toteuttivat am-
mattiyhdistysliikkeen, älymystön ja muiden edis-
tysmielisten katkerasti vastustamia muutoksia,

mutta saivat vaaleista toiseen äänestäjien hyväksynnän. Thatcherin pikkuporvarillisen ja uusoi-keistolaisen hahmon ja politiikan suosi on sittemmin ollut lukemattomien analyysien kohteena.

Desai ei kiellä monetaristisen, inflaationvastaisen, finanssikuria ja työttömyyden kasvua korjauskeinona käyttäneen politiikan rajuja sosiaalisia seurauksia. Sosiaalidemokraattien hallitsemis-
sa maissa ”kapitalismin sisäinen sosialismi joutui huolehtimaan menojen leikkaamisesta ja raken-
teiden uudistamisesta” (Desai 2008, 336). Mut-
ta tällä uhkapelillä kapitalismi pelastui. Sen si-
jaan kirjoittajan kovan arvostelun kohteeksi jou-
tuu IMF:n kolmannessa maailmassa harjoittama
julkisten alijäämien nitistämiseen ja markkinaeh-
toiseen vientiin suuntautunut, traagisiin seura-
uksiin (kuten lapsikuolleisuuden kasvuun) joh-
tanut politiikka.

En ole juurikaan lukenut marxilaista tutkimus-
ta sitten 1980-luvun, enkä tiedä, mitä pääoman
vapaan liikkuvuuden finanssivetoisesta kapitalis-
mista ja sen kriisitendensseistä nykyään sanotaan.
Uskallan kuitenkin väittää, ettei Desai ota finans-
sikapitalismin teesiä vakavasti, vaan liittää sen
vain 1900-luvun alussa kirjoittaneeseen Rudolf
Hilferdingiin. Hän kertoo kyllä, että jo 1980-lu-
vulla oltiin mm. kuituoptiikan ja Atlantin poikki
vedettyjen kaapeleiden vuoksi uudessa tilantees-
sa. Maaliskuussa 1973 puhjenneen valuuttakrii-
sin aikaan valuutanvaihtoja tehtiin päivittäin kol-
men miljardin dollarin edestä. 1980-luvun lopul-
la luku oli noussut 650 miljardiin. Omalla taval-
laan hauskaa on se, kun Desai opettaa meitä, jot-
ka moraalista syistä olemme epäilleet finanssi-
vetoista kapitalismia. ”Monesta tuntuu moraalit-
tomalta, että arvoperikauppa saattoi paisua niin
laajaksi (...) Arvon antaminen abstraktien nume-
roiden pyörittelylle tuntuu säädyttömältä eten-
kin sellaisen mielestä, joka on vihkiytynyt karke-
aan työnarvoteoriaan” (Desai 2008, 336). Mut-
ta kansantalouden kysymyksissä moralistit ovat
väärässä, sanoo Desai, ja osoittaa kädestä pitäen
rahoitusalan, rahoituspalvelut ja uudet rahoitus-
instrumentit (futuurit, optiot) hyödyllisiksi.

Silti en suostu uskomaan, ettei finanssivetoiseen
kapitalismiin olisi rakentunut vuoden 2008 fi-
nanssikriisin paljastamia riskejä, joita Marx jo en-
nakoi. Desai ei tätä sano, mutta muualta olen lu-
kenut, että vuonna 1980 maailman tuotannon
ja finanssipääoman arvot markkinahintaan oli-
vat likimain yhtä suuret, 10–12 triljoonaa dol-
laria. Vuonna 2007 maailman tuotannon arvo

oli vain viisi prosenttia finanssipääoman arvos-
ta, noin 200 triljoonasta dollarista. Tärkeää val-
taa on siirtynyt poikkikansalliselle sijoittajalu-
kalle, investointipankeille ja rahastoille. Tällä luo-
kalla on kolme arvonnäkökulman strategiaa, speku-
laatio arvopaperimarkkinoilla ja uusien rahoitu-
sinstrumenttien kehittäminen, yritysten painostami-
nen kannattavuuteen sekä hallitusten painosta-
minen yksityistämiseen. Desai itse sanoo, että
uudessa maailmassa hallitusten täytyy ehdotto-
masti noudattaa oikeaoppisen finanssipolitiikan
sääntöjä, pitää valtion talousarvio tasapainossa
ja liikkeessä oleva rahan määrä kurissa. Omalla
(puutteellisella) Marx-tuntemuksellani en voi ol-
la ajattelematta, että vuoden 2008 finanssikrii-
si on marxilaisittain klassinen ylikasautumiskrii-
si, jossa pääoma ei löytänyt riittävää ja ”tervettä”
voittoa tuottavia realisoitumismahdollisuuksia. Yli-
kasautumiskriisi purkautuu massiivisena arvon-
menetyksenä, johon kuuluvat esimerkiksi defla-
toriset tendenssit, pankkien konkurssit, osakurs-
sien lasku, ylikapasiteetti, tehtaiden lakkautukset
ja työttömyys.

Kirjan katse ulottuu Euroopasta Yhdysvaltoihin,
Intiaan, Kiinaan, Japaniin, Aasian tiikerivaltioi-
hin ja Afrikkaan. Suomen tai Baltian kaltaiset pe-
riferiat eivät juuri mahdu kartalle, vaikka Venäjän
vallankumous ja toisen maailmansodan tapahtu-
mat ovat heilutelleet niiden kohtaloita. Toki Vi-
ro, Latvia ja Liettua tulevat mainittua kommuni-
stisen leirin vastentahtoisien, Neuvostoliiton val-
taansa alistamien jäsenten joukossa. Desai myös
huomauttaa, ettei toisen maailmansodan jälkei-
sellä kultakaudella Itä-Euroopassa ei eletty kovin
kultaista aikaa. Neuvostoliiton ja sosialis-
min romahtamisen jälkeen nämä maat hakeutui-
vat mahdollisimman kauas neuvostososialismista
toteuttamaan ”pidäkkeetöntä kapitalismia”. Nyt
vuonna 2010 tiedämme, että lupaavan alun jäl-
keen katastrofi on ollut syvä.

Ruotsi, joka itsekin on ylentänyt itsensä edis-
tyksen esikuvaksi, tulee mainittua, kun siellä
vuonna 1932 ”alkoi aivan uudenlainen sosialis-
min kokeilu”. Sosiaalidemokraattinen työväen-
puolue piti työväestön elinolojen kohentamista
tärkeämpänä kuin kapitalismin lopullista tuhoa.
Työläisten ja talonpoikien yhteishallitus pysyi val-
lassa 44 vuotta. ”Sinä aikana Ruotsissa saavutet-
tiin paras sosialismi, joka on mahdollinen kapi-
talismin vallitessa” (Desai 2008, 208). Voisin lisä-

tä Desain esitykseen, että sosiaalidemokraattisen hegemonian rajaksi tulivat 1970-luvulla palkan-saajarahastot, jotka irtisanoivat 1930-luvun historiallisen kompromissin pääoman kanssa. Ne kun vaativat työläisille sananvaltaa myös yritysten investoinneista – ei vain työehdoista – ja se oli lii-kaa ruotsalaisellekin kapitalismille.

Suomi huomioidaan suomennoksen Pohjois-maita ihannoivassa esipuheessa. Pohjoismaat ovat uudistuneet edistyksellisesti ja ärhäkästi. Suomi sijoittuu aina kärkipaikoille listattaessa elinvoimaisia ja uudistumiskykyisiä kansantalouksia, ja Nokia on ”loistava esimerkki” tietoon ja inno-vaatioihin nojaavasta tuotantorakenteen uudista-misesta. Pohjoismaat ovat ymmärtäneet, että kun maailma asettuu globaalin kilpailun ja vapaiden pääomaliikkeiden asentoon, ”kansantaloudes-sa täytyy ruveta soveltamaan uskottavasti mark-kinaystävällistä makrotalouspolitiikkaa” (Desai 2008, 8). Toki Desai painottaa, että globaalistu-minen ei vie miltään kansantaloudelta vapautta valita omaa kurssiaan, kun vain pidetään huoli, ettei alusta karauteta karille. Typerintä on ”uh-mata luonnonvoimia sillä seurauksella, että kan-santalouden alus karahtaa karille” (Desai 2008, 9). Suomalaisittain vähän erikoista on, että EU ja rahaliitto tuskin tulevat mainituksi tässä Euroo-pan taloushistoriassa.

Desain teos on sivistävä, suurten linjojen ja tarkkojen detaljien aarrearkku. Tyyli on terävä, mehukas ja suorasukainen, ehkäpä Britannian parlamentissa opittua. Keynes esimerkiksi – toi-sin kuin Schumpeter – ei arvostanut Marxia, vaan piti tämän talousopeja ”katteettomana pulliste-luna”. Keynes puolestaan oli ”kukkona tunkiol-la puolen vuosisadan ajan” ja sen jälkeen välillä enemmän, välillä vähemmän kuollut.

Desai on kansantaloustieteilijä, ja olen tässä oi-konut mutkia ja ohittanut kansantaloustieteen debatit. Kansantaloustieteilijän ote näkyy sym-paattisella tavalla esimerkiksi Marxin arvoteo-rian demystifointina. Desai yhdistää analyytti-sen ja historian tutkijan tarinallisen otteen taval-la, joka tekee lukukokemuksen helpoksi sosiolo-gillekin. Vaikka Desain historiankäsitely on vivah-teikas, niin häneen voisi kohdistaa marxismien si-säisissä kiistoissa käytetyn syytöksen ”ekonomis-mista”. Mutta onko se Desain vai reaalisesti ole-massa olevan kapitalismin ekonomismia? Paikoin Desai näyttää ultraliberaalilta ja saa Marxinkin

näyttämään. Kun hän analysoi talouden ja valtion 1980-luvulla alkanutta muodonmuutosta, sävyis-sä ei ole kriittistä tai moraalista kauhistelua, vaan raakaa taloudellista realismia. ”Länsimaissa kävi niin onnekkaisesti, että nousi esiin uusia poliitti-sia johtajia, jotka näkivät yhteiskuntasopimuk-sen tarvitsevan uudistamista” (Desai 2008, 332). Vaikka olen lukenut Pääomani Desain kanssa sa-malla tavalla, niin silti Marxin, Smithin ja von Hayekin yhdistäminen samanlaisiksi liberalisteik-si meinaa pudottaa tuoilta.

Desain teesi, kuten Marxinkin on, että kapi-talismin kaksia kasvoja, etuja (elinvoimaisuutta, kykyä luoda vaurautta, innovaatioita) ja haittoja (syklisyyttä, kriisejä, tasapainottomuutta, epävar-muutta, eriarvoisuutta) ei voi erottaa kuin mate-maattisissa malleissa. Ristiriidat ja jännitteet on rakennettu siihen sisään. ”Kapitalismi ei ole hel-lä ja hyvää tarkoittava järjestelmä (...) eikä sillä ole mitään suurta päämäärää.” Se perustuu mil-joonien kapitalistien voitontavoiteluun. Talous-kasvu, vauraus ja työllisyys ovat sen sivutuottei-ta (Desai 2008, 376). Desain mielestä sekä kapi-talismin logiikka että historia osoittavat oikeaksi Adam Smithin (ja nykyisen oikeiston) näkemyk-sen, että vaurastuminen lisää eriarvoisuutta ja et-tä tasa-arvoinen yhteiskunta on köyhä yhteiskun-ta. Näin kapitalismi on paras järjestelmä köyhyy-den ja kurjuuden lievittämiseksi. Toki hän viit-taa Skandinaviaan esimerkkinä siitä, miten koh-tuullistenkin tulo- ja varallisuuserojen yhteiskun-nat voivat ylläpitää talouskasvun: erojen ei välttä-mättä tarvitse olla raakaa mittakaavaa. Vaikka ka-pitalismi on antanut väestöille paljon enemmän hyvinvointia ja vapautta kuin sosialismin nimis-sä tehnyt kokeilut, kaikki ei ole siinä mahdollis-ta. Täystyöllisyys, reaali-palkkojen kasvu ja julki-sen hyvinvointisektorin laajeneminen onnistuivat erityisissä historiallisissa oloissa.

Desain valossa voi sanoa, että vaikka globalisa-tio on väistämätöntä, niin se ei ainakaan helpota uuden ”hyvinvointiklubin” muodostumista maa-pallolle, ja globaalistuminen on vasta hädin tus-kin päässyt alkuun. Pääoman liikkuvuus on pa-kottanut työläiset (ja sosiaalidemokraatit) hakeu-tumaan pääoman kanssa yhteistyöhön, ei konflik-tiin, eivätkä globalisaation vastaiset liikkeetkään saa häneltä armoa. Kun haaksirikon on kokenut sosialismi, jäljellä on vain kapitalismi. Vaihtoeh-tojen sijaan nyt esitetään vain kapitalismin erilai-sia versioita ja keskitytään sellaisiin aika vaatimatomiin seikkoihin kuin veroasteeseen, sosiaalitur-

van kattavuuteen tai ulkomaisen pääoman tuon-
nin rajoituksiin.

Desai on vähän ristiriitainen. Yhtäältä hän painottaa työväenliikkeen tavoitteiden toteutumista kapitalismissa. Toisaalta (Desai 2008, 364) hän kirjoittaa, että ”kapitalismin sisään rakennetun sosialismin saavutukset – täystyöllisyys, hyvinvointivaltio, valtion harjoittama teollisuuden ja yleishyödyllisten laitosten valvonta – jotka 1970-luvulla näyttivät niin vankoilta, on nyt pyyhkäisty pois.” 1900-luvulla yhteiskuntatieteestä tuli valtiokeskeistä: valtio nähtiin kansantalouden valvojaksi ja yhteiskunnallisten ongelmien keskeiseksi selvittäjäksi. ”Monet on saattanut ymmällään tai ajanut raiteiltaan ajatus, että emme sittenkään elä tuollaisessa maailmassa. Kapitalismi sanelee muutosvauhdin, johon kunkin valtion täytyy sopeutua” (Desai 2008, 365). Vaikka valtioiden valta ja kyvykyys on vähentynyt, pidän hyvinvointivaltioiden poispyyhkäisyä retorisenä liioitteluna. Enkä tiedä, mitä Desai sanoisi tai on sanonut vuoden 2008 kriisistä, kun Keynes on taas ”vähemmän kuollut” ja valtiot ovat joutuneet pankkien pelastajiksi. Joka tapauksessa Desain kirjain valossa vasemmistolaisten liikkeiden

keskeinen ongelma on sellaisten ratkaisujen keksiminen, jotka eivät tarkoita lisää valtiota ja sen byrokratiaa, vaan ”ruumistavat” sosialismin ideoita muin keinoin.

Vaikka tämä on ”minun Marxini”, niin teos myös tekee haikeaksi. Desain sanoin sosialismi on optimismin ja toivon aate ja sosialismin haaksirikko ”tarkoittaa toivon hiipumista”. Desai pahottelee kaikkea sitä älyllistä kapasiteettia, joka sadan vuoden ajan on tuhlattu ”turhien toiveiden roviolle”. Desai lopettaa kirjansa kuitenkin avoimeen kysymykseen, saako Marx kostonsa lisäksi joskus palkintonsa, eli rakennetaanko joskus kapitalismin saavutukset ylittävä, itseään tietoisesti ohjaava sosialistinen yhteiskunta. Vähemmän utooppista on toivoa edelleen kapitalismin sisään sellaisia ratkaisuja, jotka edes kaukaisesti muistuttavat sosialistisia tasa-arvon ja humanismin ideaaleja. Ja vaikka kukaan ei pidä valtioita enää hegeliläisittäin järjen ruumiillistumina, voi edelleen edellyttää, että valtiot – sen ohella, että ne ovat taas joutuneet pelastamaan kapitalismin täystuholta – lisäävät elämään vähän sitä hellyyttä ja hyvää tarkoittavuutta, joka ei kuulu pääoman logiikkaan.

KIRJALLISUUS

Desai, Meghnad: Marxin kosto. Kapitalismin uusi nousu ja valtiokeskeisen sosialismin kuolema. Gaudeamus, 2008. (Alkuteos Marx's Revenge. The Resurgence of Capitalism and the Death of Statist Socialism, 2002)

Julkunen, Raija: Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistyminen. Tampere: Vastapaino, 1987

Julkunen, Raija: Minun Marxini kohtaa feminismin. Naistutkimus (1997): 1, 40–54

Oksanen, Sofi: Puhdistus. Helsinki: WSOY, 2008.